

В. О. Манько, Г. Л. Чхатарашвілі

КАМ'ЯНА ІНДУСТРІЯ СТОЯНКИ КОБУЛЕТІ

У статті розглянуто матеріали з кременю та обсидіану з багатошарової ранньоголоценової стоянки Кобулеті. Розкопки стоянки були поновлені у 2019 р. Дослідження призвели до відкриття ділянки зі складною стратиграфією, на якій вдалося дослідити три однокультурних шари доби раннього голоцену. Основними характеристиками отриманих комплексів було використання відтискової техніки для отримання пластинчастих заготовок. Отримані пластинчасті заготовки використовувалися для виготовлення вкладнів мисливського озброєння. Культура Кобулеті, що існувала протягом раннього голоцену, стала основою для формування низки неолітичних культур Закавказзя та Східної Європи.

Ключові слова: *індустрія Кобулеті, відтискова техніка розщеплення, пластинки з притупленими краями, ранній голоцен, бореал.*

Вступ. Дослідження причин та механізмів переходу до неоліту у Східній Європі є однією з найактуальніших завдань археології регіону. Поява перших неолітичних індустрій на Близькому й Середньому Сході призвела до низки міграцій, що формували інформаційне середовище, у яке поступово втягувалися групи населення Східної Європи. Одним з шляхів поширення інноваційних технологій був пов'язаний з Балканами, що виступали щодо Східної Європи у ролі транзитної території на шляху поширення інноваційних технологій у матеріальній культурі, землеробстві та скотарстві (Залізняка та ін. 2013, с. 194—257).

На відміну від балканського вектору неолітизації Східної Європи кавказький вивчений набагато гірше. Для того є низка об'єктивних причин. Найголовніша з них — відсутність стратифікованих пам'яток на території Західної

Грузії. Гігантські колекції стоянок ранньоголоценової епохи дослідники не могли датувати належним чином, визначити культурну приналежність отриманих матеріалів. Відповідно, питання про кавказький шлях неолітизації Східної Європи перебуває у початковому стані вивчення. Спроба виправити таке становище була здійснена у 2019 р., коли автори статті поновили розкопки багатошарової пам'ятки Кобулеті.

Стоянка стала відомою у 1960 р. після розвідок Н. Бердзешвілі та Л. Небиеридзе. Стоянку стаціонарно досліджував у 1973—1986 рр. С. Гогітідзе, який за кілька років розкопав близько 600 м², отримавши колекцію з 30 тисяч предметів з кременю та обсидіану, у тому числі й 2 тисячі виробів із вторинною обробкою. Матеріали були публіковані (Гогітідзе 2008), але ця публікація не дозволила достойно оцінити отриману колекцію з кількох причин. По-перше, дослідник не дуже опікувався стратиграфічними спостереженнями, по-друге, обрана для розкопок ділянка стоянки мала непевну стратиграфію, що не дозволяло навіть корелювати матеріали з якимось стратиграфічним горизонтом. У результаті непоміченою залишилася навіть багатошаровість пам'ятки, а отримані крем'яні та обсидіанові комплекси за своїм джерельним статусом фактично дорівнювали підйомному матеріалу. У ході розкопок не були відокремлені ранньоголоценові заглиблені об'єкти від сучасних. Усе це не дозволило навіть визначити хоча б приблизно час існування стоянки. Дослідник лише назвав стоянку ранньонеолітичною, не доводячи це ніякими аргументами (Гогітідзе 2008, с. 186—190). У грузинській науці існувала й альтернативна точка зору на кобулетські матеріали. Зокрема

Рис. 1. Кобулеті, розташування

Л. Неберидзе вважала кобулетські матеріали ланкою між епіпалеолітом та неолітом (Неберидзе 1972, с. 110).

Географічне розташування, стратиграфія, датування стоянки. Стоянка Кобулеті знаходиться у Західній Грузії на території с. Кобулеті в Аджарії (рис. 1). Стоянка була знайдена на мису лівого берегу гірської річки Кінтріші, що впадає у Чорне море. Мис висотою 16—25 м над рівнем річки розташований між двома глибокими балками, має полощу приблизно 50 × 50 м (рис. 2). Основу мису утворюють базальтові породи каменю, лише верхня його частина (2—3 м) складається з палеоґрунтів пізнього плейстоцену й голоцену.

Географічно місце стоянки пов'язано з Колхидською рівниною, що займає частину приморської території між горами. Ріка Кінтріші тече по південній частині рівнини на самому кордоні з передгір'ями. Зараз Колхидська рівнина знаходиться у зоні субтропічного клімату, однак у ранньому голоцені, коли існувала стоянка, клімат був іншим. Сучасні палеокліматичні реконструкції свідчать, що протягом пребореалу—бореалу клімат був досить помірним, були поширені хвойні породи дерев, у тому числі ялиця, ялина, сосна.

Люди, що заселяли стоянку у ранньоголоценовий час, обрали стратегічно важливе місце, що знаходилося лише за 20 км від узбережжя на кордоні двох ландшафтних зон: передгір'я та долини.

С. Гогітідзе дав спрощений опис стратиграфії стоянки. Під шаром гумусу потужністю 0,5—1,0 м знаходився стерильний коричневий суглинок (Гогітідзе 2008, с. 231). Відповідно, усі знахідки походили з нерозчленованого шару гумусу. На початку розкопок 2019 року автори зіткнулися з тією самою проблемою. Кілька шурфів дали нам таку саму непевну стратиграфію. Звичайно, знахідки з гумусу були перевідкладені і переміщені внаслідок процесів змиву. Однак в решті решт у центральній частині мису була знайдена ділянка, пов'язана з високою концентрацією базальтових блоків

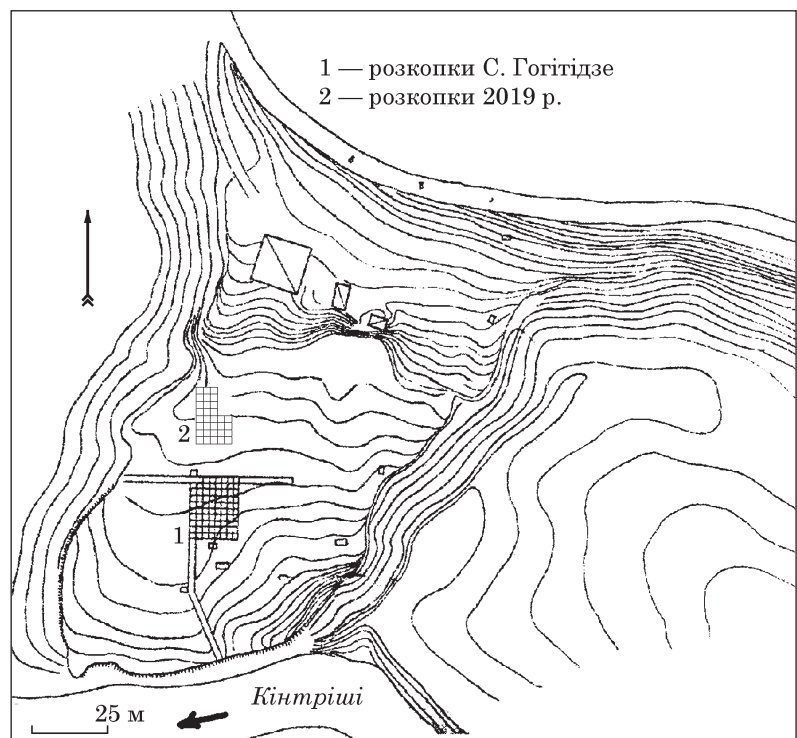

Рис. 2. Кобулеті, генеральний план розкопки

до 30 см діаметром. Концентрація таких блоків відіграла роль свого роду пастки для давніх відкладів. У результаті вдалося дослідити під шаром гумусу суглинки різних відтінків коричневого кольору, що містили культурні шари раннього голоцену.

Зафіксована така стратиграфія.

1. 0—0,2 м — шар чорного гумусу з піском, що містив окремі переміщені крем'яні та обсидіанові артефакти, пізню кераміку.

2. 0,2—0,3 м — шар темно-коричневого гумусу з домішками гумусу. Містив культурний шар 0.

3. 0,3—0,45 м — шар коричневого суглинку. Містив культурний шар 1.

4. 0,45—0,65 м — шар світло-коричневого суглинку з великою кількістю базальтової щебілки середніх розмірів (до 10 см). Містив культурний шар 2.

5. Від 0,65 м — шар жовтого суглинку плейстоценового часу. Стерильний.

Звичайно, на стику стратиграфічних шарів ми фіксували іноді досить плавний перехід, але шари відрізнялися один від одного не лише за кольором. Низи стратиграфічних шарів 2—4 дуже гарно маркувалися основами базальтових блоків, що дозволило досить чітко відділяти матеріали різних шарів один від одного. Крім того, кожен з шарів мав зв'язок із заглибленими об'єктами. При цьому рівень впуску досліджених ям співпадав з рівнями базальтових блоків.

Таким чином, вперше вдалося довести багатшаровість стоянки Кобулеті та показати, що

культурні шари не мають ніякого стосунку до верхнього гумусованого шару. Встановлено, що відвідування стоянки відбувалося протягом досить тривалого часового відрізка, достатнього для формування 3 стратиграфічних шарів.

У 2019 р. в розкопі площею 32 м² виявлено 11 заглиблених об'єктів: ям діаметром від 0,5 до 0,9 м. Яма 5 пов'язана з шаром 0, яма 6 — з шаром один, ями 1—4 та 7—11 — з шаром 2. Заповнення ям шару 2 було темно-сірого кольору внаслідок наявності у заповненні великої кількості попелу та деревного вугілля. За цим вугіллям, що походило із заповнення ями 7, отримано радіокарбонovu дату: 8670 ± 100 BP uncal (SPb-3084), що відповідає другій чверті VIII тис. до н. е. Таким чином, шар 2 був залишений у першій половині бореалу. Відповідно, шари 1 та 0 можуть датуватися другою половиною бореалу або навіть самим початком атлантикуму. Наявність дати бореального часу не означає, що місце стоянки не могло використовуватися і у більш ранній час. Але щоб з'ясувати це, потрібно розкрити більшу площу стоянки.

Кам'яна індустрія. У процесі розкопок з усіх трьох досліджених шарів отримано 1529 артефактів з кременю (911) та обсидіану (618), у тому числі 257 знарядь. Кремінь — гальки місцевого походження, чорного та коричневого кольору, зустрічаються також поодинокі екземпляри рожевого кольору. Не виключено, що крем'яні гальки збиралися безпосередньо на березі ріки Кінтріші. Використання кременю було досить незручним для відвідувачів стоян-

Таблиця 1. Кобулеті 2019, шар 0, кам'яні знаряддя праці

Тип артефакту	Шар 0		Шар 0, яма 5		Загальна кількість			Відсоток		
	Кремінь	Обсидіан	Кремінь	Обсидіан	Кремінь	Обсидіан	Разом	Кремінь	Обсидіан	Разом
Нуклеуси	1	—	—	—	1	—	1	1,18	0,00	0,47
Пластини	3	—	—	—	3	—	3	3,53	0,00	1,42
Пластинки	8	13	3	8	11	21	32	12,94	16,67	15,17
Мікропластини	2	10	1	6	3	16	19	3,53	12,70	9,00
Відщепи	8	9	19	16	27	25	52	31,76	19,84	24,64
Чешуйки	12	18	—	—	12	18	30	14,12	14,29	14,22
Уламки	5	12	—	—	5	12	17	5,88	9,52	8,06
Різцеві сколи	—	1	—	—	—	1	1	0,00	0,79	0,47
Знаряддя	17	25	6	8	23	33	56	27,06	26,19	26,54
Різці	6	10	4	1	10	11	21	43,48	33,33	37,50
Пластини з ретушшю	7	6	—	2	7	8	15	30,43	24,24	26,79
Пластини з виїмками	1	3	1	4	2	7	9	8,70	21,21	16,07
Долога	1	2	—	1	1	3	4	4,35	9,09	7,14
Тронковані пластини	—	3	—	—	—	3	3	0,00	9,09	5,36
Мікропластини та пластинки з крутою ретушшю	2	1	—	—	2	1	3	8,70	3,03	5,36
Скребок-різець	—	—	1	—	1	—	1	4,35	0,00	1,79
Усього	56	88	29	38	85	126	211	100	100	100

ки. По-перше, було неможливо одразу знайти багато сировини, кожна галька знаходилася випадково, адже великих скупчень гальок на березі Кінтріші немає. По-друге, гальки були невеликих розмірів, що робило можливості їх розщеплення обмеженими. Тому використання обсидіану було нагальною потребою.

Обсидіан — переважно чорного кольору, походить з 3 місцезнаходжень. Одне з таких місцезнаходжень, Чікіані, неподалік від Тбілісі, знаходилось за 170—180 км від стоянки. Більшість предметів з обсидіану виготовлено саме з чікіанської сировини. Ще одним джерелом для отримання обсидіану було місцезнаходження Саракамиш на сході Туреччини. Відстань до нього від стоянки складала 200—220 км. У невеликій кількості є артефакти з обсидіану нез'ясованого походження.

Схоже стоянка функціонувала в режимі дефіциту сировини, що змушувало її мешканців транспортувати обсидіан з дуже віддалених родовищ. Протягом функціонування стоянки мала місце тенденція постійного зростання ролі обсидіанової сировини, якнайкраще пристосованої для техніки розщеплення пам'ятки. Зокрема у шарі 2 предмети з обсидіану у кам'яному комплексі становили 26,6 %. У шарі 1 — приблизно 44 %, а в шарі 0 — вже 60 %.

Шар 0 містив 211 предметів з каменю, у тому числі 85 з кременю та 126 з обсидіану (табл. 1).

З шару 0 походять 13 пластинок та 10 мікропластинок з обсидіану довжиною 3—5 см.

Вони мають правильне, паралельне огранення, 2—3 скатні спинки. Усі вони або цілі або з обламаними проксимальними або дистальними частинами, злегка вигнуті у профілі. Пластинки були відтиснуті з конічних або олівцеподібних нуклеусів.

У комплексі шару 0 лише 9 відщепів і 30 лусочок та уламків з обсидіану. Порівняння кількості відщепів з кількістю пластинчастих заготовок (разом 23) та знарядь (25) дає підстави для висновку, що розщеплення обсидіану відбувалося в основному за межами стоянки, а більшість пластинчастих заготовок та знарядь була принесена на територію стоянки.

З шару 0 походять 25 обсидіанових виробів з ретушню.

Різців з обсидіану — 10, серед них — кутовий на зламах пластини подвійний з зустрічними різцевими сколами (рис. 3: 1), 3 кутових на зламах пластин (рис. 3: 2, 7, 13), два кутових на зламі пластини білатеральних (рис. 2: 3, 5) та два бічних на косотронкованих пластинах (рис. 2: 4, 6), 1 поперечний різець на відщепі та 1 двогранний кутовий різець (рис. 2: 41). З бічними різцями пов'язана знахідка різцевого сколу з крайовою ретушню (рис. 3: 9).

Пластин з ретушню — 8, ретуш похила дрібна, вкриває повністю або частково один з країв пластинчастих заготовок або їх перетинів (рис. 2: 20, 44, 47).

Пластин з крайовими виїмками — 7. Виїмки — шириною 0,4—0,7 см, оформлені напів-

Таблиця 2. Кобулеті 2019, шар 1, кам'яні знаряддя праці

Тип артефакту	Шар 1		Шар 1, яма 6		Загальна кількість			Відсоток		
	Кремій	Обсидіан	Кремій	Обсидіан	Кремій	Обсидіан	Разом	Кремій	Обсидіан	Разом
Нуклеуси	—	1	—	—	—	1	1	0,00	0,28	0,12
Таблетки	2	1	1	—	3	1	4	0,65	0,28	0,49
Пластини	7	2	18	9	25	11	36	5,43	3,06	4,40
Пластинки	45	27	7	14	52	41	93	11,30	11,42	11,36
Мікропластини	16	23	34	24	50	47	97	10,87	13,09	11,84
Відщепи	54	23	99	31	153	54	207	33,26	15,04	25,27
Чешуйки	16	6	65	21	81	27	108	17,61	7,52	13,19
Уламки	35	63	13	20	48	83	131	10,43	23,12	16,00
Різцеві сколи	3	2	—	—	3	2	5	0,65	0,56	0,61
Знаряддя	36	53	9	39	45	92	137	9,78	25,63	16,73
Різці	19	19	4	12	23	31	54	51,11	33,70	39,42
Скребки	3	4	—	2	3	6	9	6,67	6,52	6,57
Долота	4	—	—	1	4	1	5	8,89	1,09	3,65
Відщепи з ретушню	—	—	—	1	—	1	1	0,00	1,09	0,73
Пластини з ретушню	5	13	1	14	6	27	33	13,33	29,35	24,09
Пластини з виїмками	3	7	2	7	5	14	19	11,11	15,22	13,87
Тронковані пластини	1	2	1	—	2	2	4	4,44	2,17	2,92
Мікропластини та пластинки з крутою ретушню	1	8	1	2	2	10	12	4,44	10,87	8,76
Усього	214	201	246	158	460	359	819	100	100	100

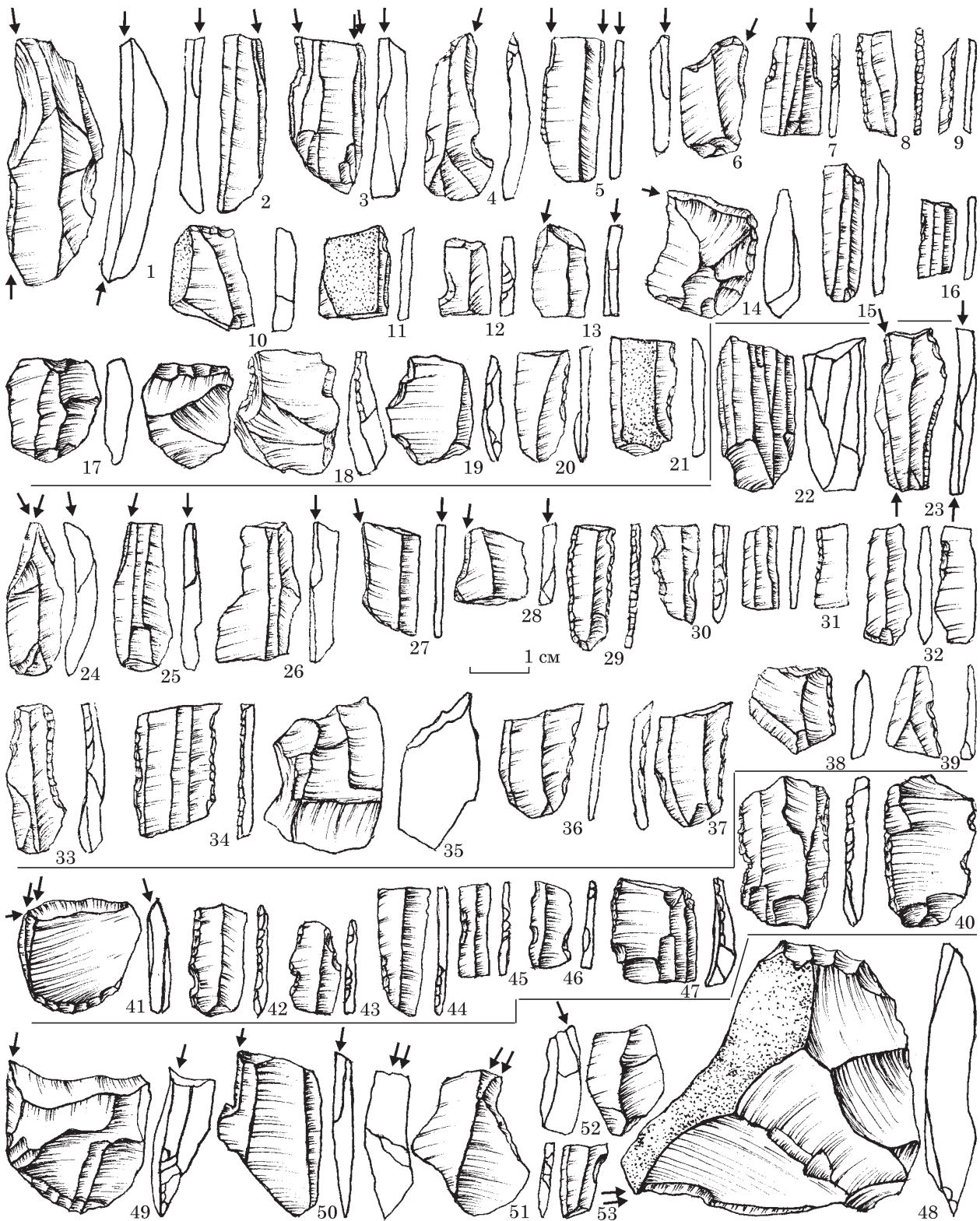

Рис. 3. Кобулеті, шар 0: 1—21 — обсидіан; 22—39 — кремій; яма 5: 40—47 — обсидіан; 48—53 — кремій

крутою ретушю (рис. 2: 12, 19, 21, 42—43, 45—46).

Доліт з обсидіану — 3, усі виготовлені на відщепках, мають сліди використання у вигляді сколів, паралельних вісі заготовки (рис. 2: 17—18, 40).

Тронкованих пластин — 3, одна з них прямо-тронкована на пластині з видаленою прок-

симальною частиною (рис. 3: 10) та 2 косотронковані пластинки, також з видаленими проксимальними частинами (рис. 3: 15—16).

Є одна пластинка з притупленим краєм (рис. 3: 8).

Крем'яний комплекс шару 0 за структурою майже не відрізняється від обсидіанового. У

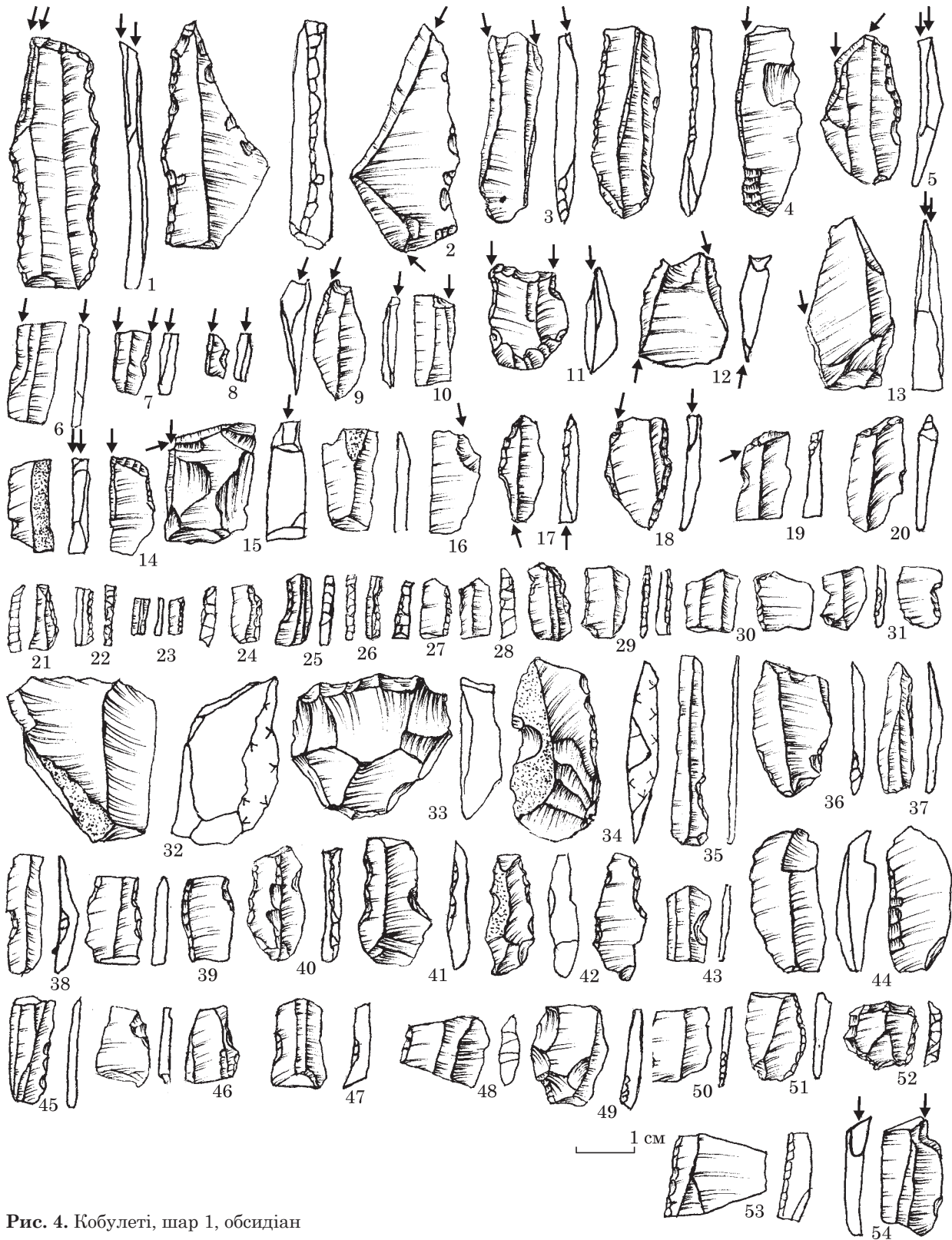

Рис. 4. Кобулети, шар 1, обсидіан

крем'яному комплексу доля знарядь складає 27,06 %, в обсидіановому — 26,19 %. Це свідчить про те, що стратегія використання сировини була практично однаковою. Техніка розщеплення крем'яного матеріалу шару 0 також цілком подібна тій, що демонструє обсидіановий комплекс.

У комплексі є один нуклеус — олівцеподібний з фасетками зняття пластинок та мікроплас-

тин методом ручного відтиску (рис. 2: 22). Площадка у цього нуклеуса скошена й гладенька. Схоже, для зняття пластинок оформлювалася рівна площадка, що мала підправлятися після зняття кожної нової пластинки.

Склад крем'яних пластинчастих заготовок є дещо відмінним від обсидіанового комплексу. Серед кременевих артефактів присутні 3 великі

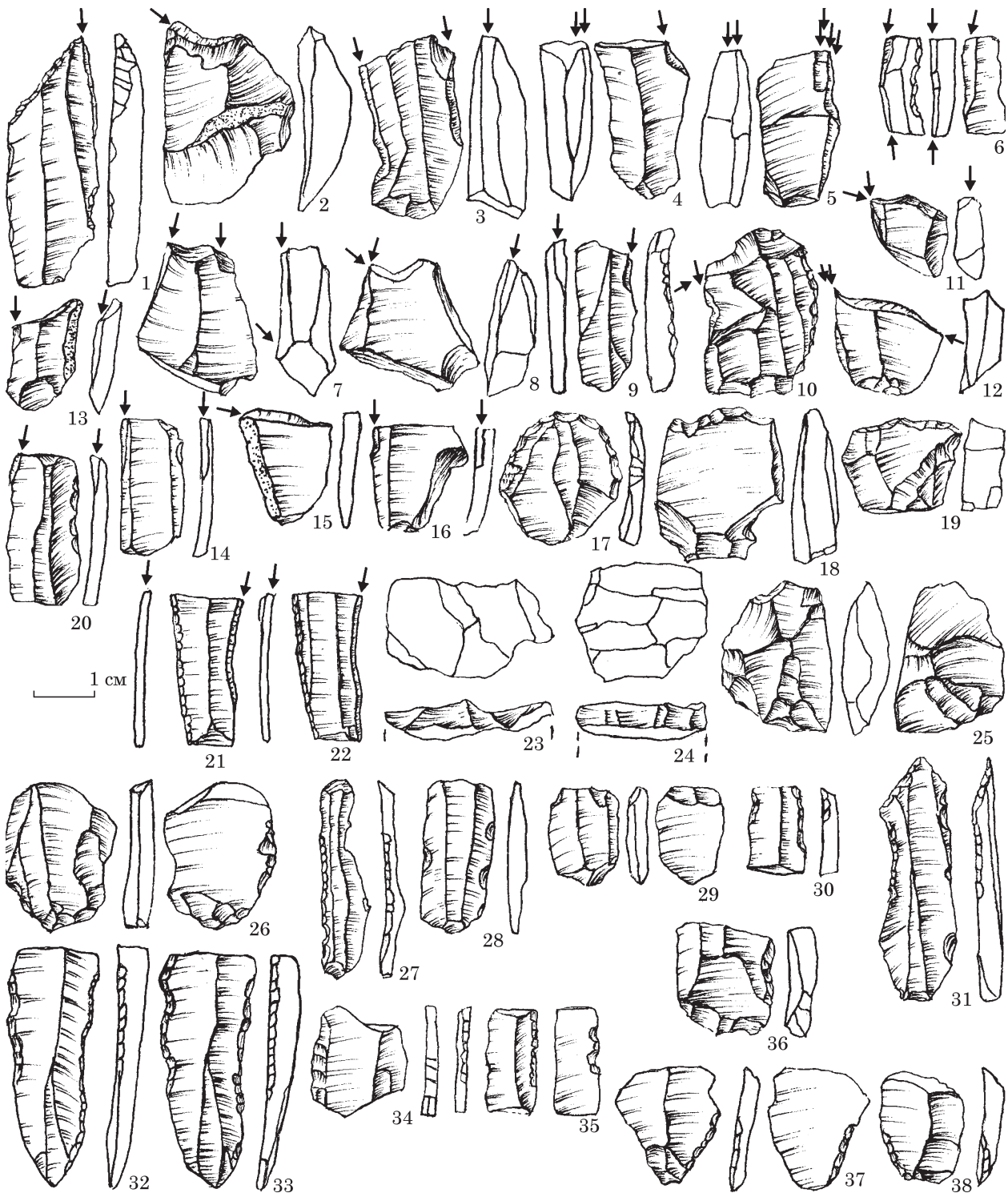

Рис. 5. Кобулеті, шар 1, кремій

пластини, наявність яких взагалі не відзначена у обсидіановому комплексі, також наявні 11 пластинок та 3 мікропластини. Невелика кількість відщепів (27), лусочок (12), уламків кременю (5) аж ніяк не відповідає ні кількості знарядь (23), ні кількості пластинчастих заготовок (загалом 17). Висновок очевидний: більшість пластинчастих заготовок, як і більшість знарядь з кременю були, як і відповідні предмети з обсидіану, принесені на територію стоянку вже готовими.

Крем'яних різців — 10, у тому числі — на зламах пластини кутовий подвійний з зустрічними сколами (рис. 3: 23), двогранний середній на пластині (рис. 2: 24) та 8 кутових на зламах пластин (рис. 3: 25—28, 49—52).

Пластин з ретушю — 7 (рис. 3: 32—34, 36—38), пластин з виїмками — 2 (рис. 3: 30, 39). Наявні також одне долото на нуклеоподібному уламку (рис. 3: 35) та кінцева скребачка, комбінована з поперечним різцем (рис. 3: 48).

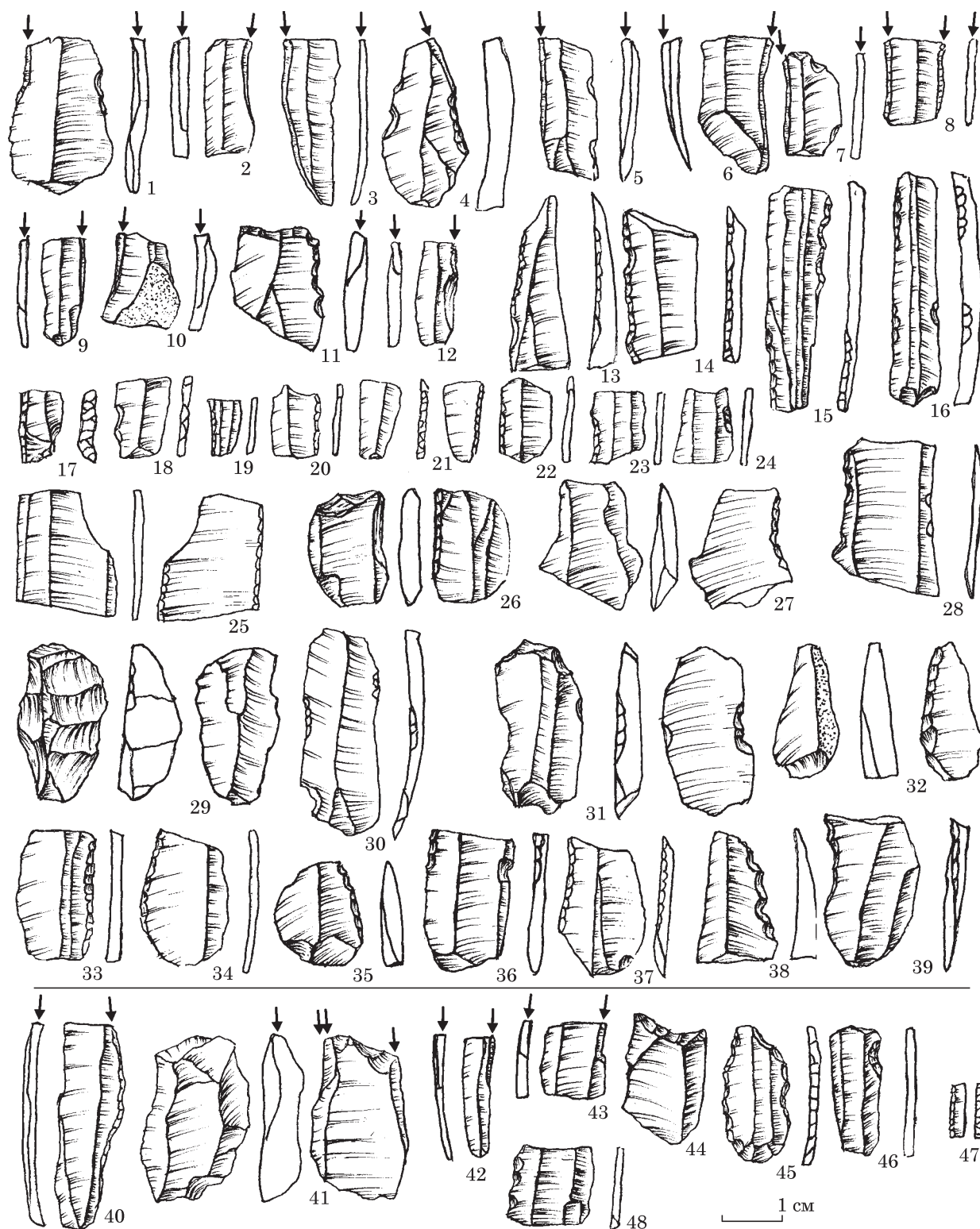

Рис. 6. Кобулеті, шар 1, яма 6: 1—39 — обсидіан; 40—48 — кремійнь

Серед мікролітичних знарядь у крем'яному комплексі присутні проксимальна частина пластини з крутою ретушю по краям (рис. 3: 29) та медіальна частина пластинки з крутою вентральною ретушю одному по краю (рис. 3: 31).

Фактично склад знарядь у кременевому та обсидіановому комплексі майже не відрізняються.

Шар 1 містив 819 предметів з каменю, у тому числі 480 з кременю та 369 з обсидіану (табл. 2).

Єдиний нуклеус — з обсидіану: одноплщинний, монофронтальний з негативами сколів пластин та відщепів (рис. 5: 32). Застосовувалася як ударна, так і відтискна технологія розщеплення, про що свідчать 1 обсидіанова та

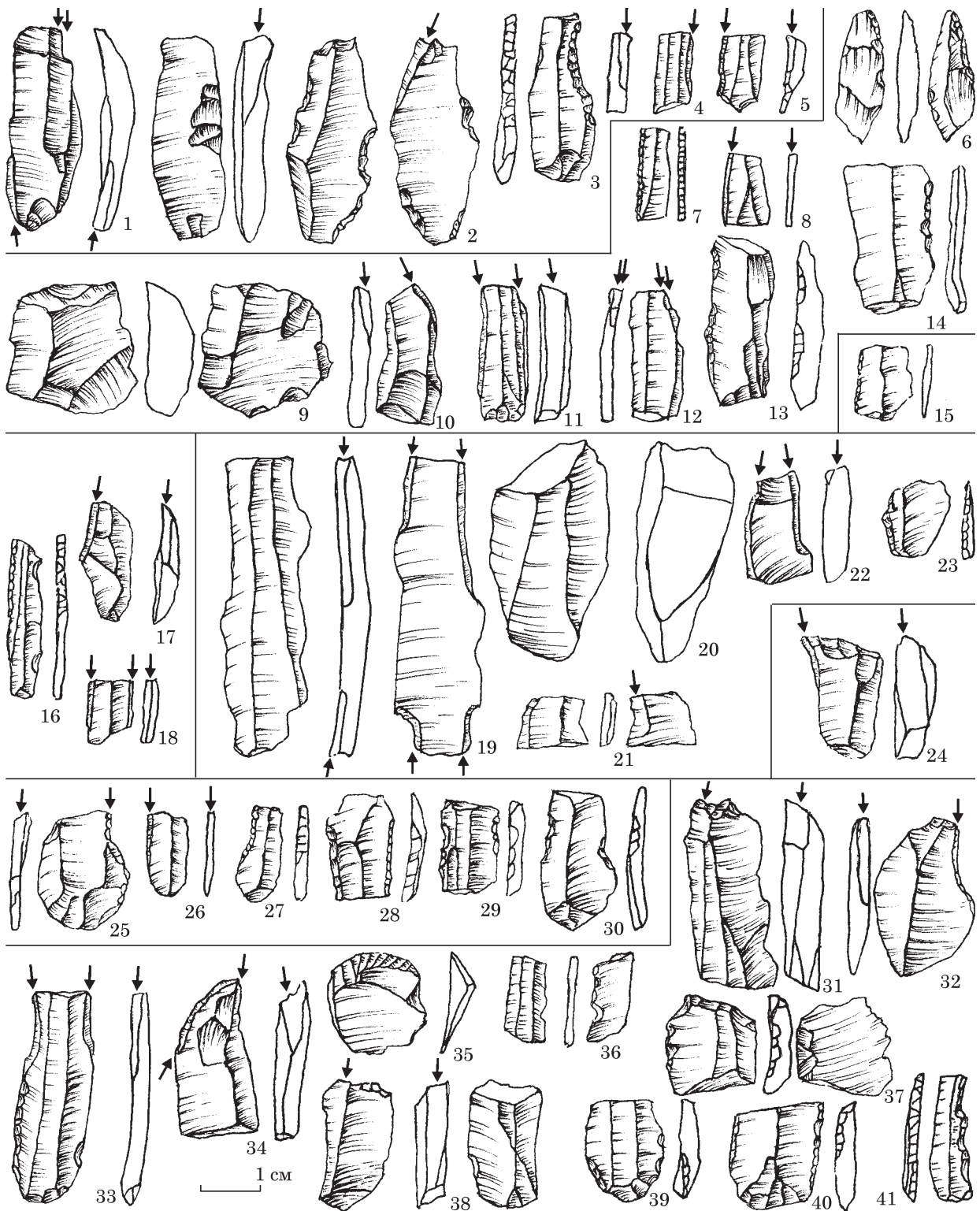

Рис. 7. Кобулеті, шар 2: 1—5 — обсидіан; 6—14 — кремій; яма 1: 15 — обсидіан; яма 2: 16—18 — обсидіан; 19—23 — кремій; яма 4: 24 — обсидіан; яма 7: 25—30 — обсидіан; 31—41 — кремій

2 крем'яні «таблетки», зняті з площадок конічних або олівцеподібних нуклеусів (рис. 6: 23, 24).

Більшість пластин отримані ударним способом. Крем'яних пластин значно більше ніж обсидіанових: 25 до 11 відповідно. А от кількість пластинок та мікропластин відрізняється значно менше: 52 до 41 та 50 до 47, усі ці

заготовки були отримані відтискним методом, мають рівну огранку, паралельні краї. Кількість крем'яних відщепів, лусочок та уламків значно перевищує кількість відповідних артефактів з обсидіану: загалом — 446 проти 164. Це свідчить про те, що підготовка крем'яних нуклеусів та їх розщеплення могло проходити безпосередньо на місці стоянки, хоча, звичай-

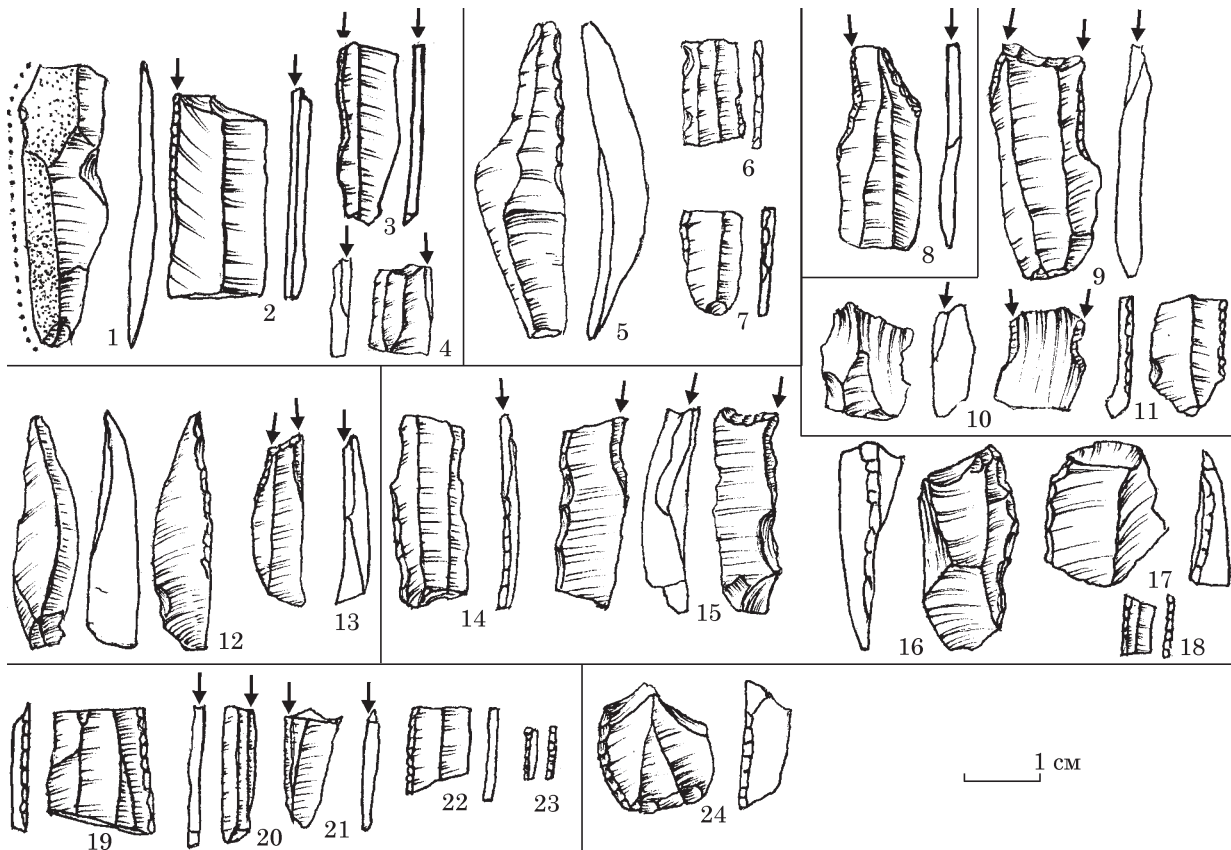

Рис. 8. Кобулеті, шар 2, яма 8: 1—4 — обсидіан; 5—7 — кремень; яма 8а: 8 — обсидіан; 9—11 — кремень; яма 9: 12, 13 — обсидіан; 14—18 — кремень; яма 11: 19—23 — обсидіан; 24 — кремень

но, дебітажу надто мало для того, щоб говорити про те, що розщеплення за межами стоянки не відбувалося.

У комплексах виробів із вторинною обробкою тут зовсім інші пропорції співвідношення виробів з різних видів сировини. З обсидіану виготовлено 92 знаряддя, з кременю — лише 45.

Серед обсидіанових знарядь слід відзначити величезну серію різців — 31 екз. Лише один виготовлений на відщепі, 30 — на пластинчастих заготовках. Серед них — 3 бічні косотронковані (рис. 4: 1, 2, 14), 2 бічні білатеральні виемчаторетушні (рис. 4: 11, 12), бічний виемчаторетушний (рис. 6: 11). Найвний один двогранний кутовий різець на відщепі (рис. 4: 15). Найвні 3 білатеральні кутові різці на зламах пластин (рис. 4: 3, 7; 6: 8). Усі інші — це різці кутові на зламах пластин (рис. 4: 4—6, 8—10, 13, 16—18, 54; 6: 1—7, 9, 10, 12). З комплексом кутових різців пов'язані 3 різцеві сколи з кременю, та 2 з обсидіану.

Скребочок з обсидіану — 6. Серед них — 2 кінцеві на відщепі (рис. 4: 33) та на пластині (рис. 6: 31), підквадратної форми замкнутолезовий на відщепі (рис. 4: 52) та три бічні на відщепах (рис. 4: 34, 49; 6: 29).

Долото одне: це проксимальна частина пластини з крайовою ретушшю та з характерними сколами від спрацьованості з черевця (рис. 6: 26). Також є 1 відщеп з ретушшю (рис. 6: 35).

Пластин з ретушшю — 27 (рис. 4: 29, 30, 35—37, 44—48, 50, 51, 53; 6: 16, 22—25, 30, 32—34, 36, 37). Пластин з крайовими виїмками — 14 (рис. 4: 31, 38—43; 6: 13—15, 27, 28, 38, 39).

У комплексі мисливського озброєння наявні 2 косотронковані пластинки (рис. 4: 19—20), у тому числі 1 — з мікрорізцевим сколом (рис. 4: 19). Також з цим комплексом пов'язані 10 медіальних частин пластинок з притупленими краями (рис. 4: 21—28; рис. 6: 17, 21). У трьох випадках відзначено притуплення краю з черевця (рис. 4: 23, 27; рис. 6: 21).

Знарядь з кременю — 45. Як і у обсидіановому комплексі, різці складають найчисленнішу серію — 23 екз., усі виготовлені на пластинах. Зафіксовано: один бічний різець на косотронкованій пластині (рис. 5: 1), два бічні виемчаторетушні білатеральні різці (рис. 5: 7; 6: 41), два поперечні різці (рис. 5: 2, 15), 4 двогранні кутові різці (рис. 5: 8, 10—12), один білатеральний різець на зламі пластини (рис. 5: 3), 13 кутові різці на зламах пластин (рис. 5: 4—6, 9, 13, 14, 16, 20—22; 6: 40, 42, 43).

Із кременю виготовлені 3 скребачки, усі вони — кінцеві на відщепах (рис. 5: 17—19). Доліт — 4, у тому числі 3 на відщепах (рис. 5: 25, 26, 36) та одно на пластині (рис. 5: 29).

Пластин з ретушшю — 6 (рис. 5: 27, 28, 34, 37, 38; 6: 48). Пластин з виїмками — 5 (рис. 5: 32, 33, 30; рис. 6: 45, 46).

Таблиця 3. Кобулеті 2019, шар 2

Тип артефакту	Шар 2		Яма 1		Яма 2		Яма 4		Яма 7		Яма 8		Яма 9		Яма 11		Загальна кількість		Відсоток			
	Кре- мінь	Обси- діан	Кре- мінь	Обси- діан	Кре- мінь	Обси- діан	Кре- мінь	Обси- діан	Кре- мінь	Обси- діан	Кре- мінь	Обси- діан	Кре- мінь	Обси- діан	Кре- мінь	Обси- діан	Кре- мінь	Обси- діан	Кре- мінь	Обси- діан	Ра- зом	
Нуклеуси	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	0,27	—	
Пластини	—	3	—	—	—	—	—	—	—	—	2	—	—	—	—	—	—	3	8	0,82	6,02	
Пластинки	14	3	8	1	2	3	—	—	2	3	3	—	—	2	12	8	42	12	54	11,48	9,02	
Мікропластини	12	5	7	3	—	—	—	—	3	—	—	—	—	—	—	—	—	31	18	8,47	13,53	
Відщепи	22	11	17	5	2	1	1	1	2	3	3	3	9	26	14	6	90	36	126	24,59	27,07	
Чешуйки	23	2	10	2	3	—	—	—	3	—	—	—	—	—	2	2	59	12	71	16,12	9,02	
Уламки	47	12	41	4	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	15	3	104	19	123	28,42	14,29	
Знаряддя	9	5	4	3	—	—	—	—	6	—	—	—	2	5	1	5	36	28	64	9,84	21,05	
Різці	5	4	3	2	—	—	—	—	2	2	3	4	1	2	—	2	18	16	34	50,00	57,14	
Скребки	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	0	2	5,56	0,00	
Відщепи з ретушю	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	0	1	2,78	0,00	
Пластини з ретушю	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	10	7	17	27,78	25,00	
Пластини з виїмками	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	2	4	5,56	10,71	
Мікропластини та пластинки з кругою ретушю	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	5	—	—	
Усього	127	41	88	18	20	14	29	16	20	20	29	16	36	13	61	20	366	3	133	8,33	7,14	
																				100	100	100

До комплексу металюного озброєння можемо віднести 2 тронковані пластини (рис. 5: 31; 6: 44) та медіальну частину мікропластини з притупленим краєм (рис. 6: 47), також медіальну частину пластинки з притупленим краєм та з подвійною виїмкою з черевця (рис. 5: 35).

Колекція **шару 2** містить 499 кам'яних артефактів, у їх числі 366 з кременю та 133 з обсидіану. Комплекс складається зі знахідок безпосередньо у шарі та із знахідок з ям 1—4, 7—11. Більше половини матеріалів походить з ям.

Обсидіановий комплекс містить 8 пластин, отриманих переважно за допомогою відбійників, а також 12 пластинок та 18 мікропластин, отриманих методом ручного відтиску. Відщепів — 36, не виключено, що принесені на стоянку відщепи використовувалися для виготовлення скребачок та доліт. Кількість лусочок та уламків — 31 екз., що свідчить про майже повну відсутність розщеплення обсидіану на території стоянки.

Серед артефактів з кременю наявний одноплощинний косоплощинний монофронтальний нуклеус для пластин (рис. 7: 20), 3 пластини, 42 пластинки та 31 мікропластина. Також знайдено 90 відщепів та 163 лусочок та уламків. Як видно, комплекс пов'язаний з обробкою кременю прямо на місці стоянки, хоч і у обмеженому обсягу.

Обсидіановий комплекс містить 28 виробів із вторинною обробкою.

Різців — 16, тобто, більше половини загальної кількості знарядь. Усі різці виготовлені на пластинах або пластинках, серед них: 2 бічних різця на тронкованих пластинах (рис. 7: 2, 24), бічний білатеральний різець на тронкованій пластині (рис. 8: 13), комбінований різець: бічний — кутовий на зламі пластини (рис. 7: 1), кутові різці на зламах пластин (рис. 7: 4, 5, 17, 25, 26; 8: 2—4, 8, 20, 21), білатеральний кутовий різець на зламі пластини (рис. 7: 18). Пластин з ретушю — 7 (рис. 7: 3, 15, 28; 8: 1, 12, 19, 22), пластин з крайовими виїмками — 3 (рис. 7: 27, 28, 30). До комплексу металюного озброєння належать дві медіальні частини мікропластин з притупленими краями (рис. 7: 16; 8: 23).

Знарядь з кременю — 36, половина з них різці. Серед них: 3 білатеральні бічні різці на відщепі (рис. 7: 9) та на пластинах (рис. 8: 9, 15), бічні на тронкованих пластинах (рис. 7: 31—32,

38), білатеральні кутові різці на зламі пластин (рис. 7: 11, 19, 22, 33) та відщепу (рис. 8: 10), кутові на зламах пластин (рис. 7: 8, 10, 12, 21; 8: 14), двогранний кутовий різець (рис. 7: 34). Скребочок — 2: кінцеві на відщепі (рис. 7: 35) та на пластині (рис. 7: 37). Відщеп з ретушшю — 1 (рис. 7: 6). Пластин з ретушшю — 10 (рис. 7: 13, 14, 23, 39, 40; рис. 8: 7, 11, 16—17, 24), пластин з виїмками — 2 (рис. 7: 29; 8: 6). Мікропластин з притупленими краями — 3 (рис. 7: 7, 36, 41).

Висновки. Аналіз отриманого крем'яного та обсидіанового комплексів артефактів красномовно свідчить, що усі три шари стоянки належать до однієї кам'яної індустрії, яку ми пропонуємо назвати культурою Кобулеті. Їй властиве використання ручної відтискної техніки для отримання пластинок та мікропластин; відтескні конічні та олівцеподібні нуклеуси; мікроліти у вигляді пластинок чи мікропластин з притупленими краями та косотронкованих вістер; велика кількість різців, серед яких переважають кутові на зламах пластин при наявності бічних простих та білатеральних, а також двогранних різців; переважання кінцевих форм скребочок, що виготовлялися як на пластинах, так і на відщепках; серії доліт. Для розщеплення та виготовлення знарядь з отриманих сколів використовувалася єдина технологія не залежна від сировини (кремій чи обсидіан).

У Західній Грузії досліджено ще декілька стоянок з аналогічними комплексами виробів з кременю та обсидіану. Маються на увазі стоянки Анасеулі I і II, Квіріке, Хуцубані, Джиханджурі (Гогитидзе 1978). На стоянках Даркветі (шар V; Korobkova 1996) та Сосруко (шар M 1; Бадер 1965) кобулетські матеріали є домішкою до матеріалів тріалетської культури.

Маємо підстави припускати, що кобулетська індустрія з'явилася у Західній Грузії внаслідок міграції. Адже кобулетські комплекси не мають прототипів у місцевих культурах плейстоценового часу. До того ж, кобулетська індустрія з'явилася у вже сформованому вигляді, що не змінювався майже до кінця існування цієї культури.

Підтверджує міграційне походження культури й простежена стратегія використання обсидіану. Мігранти, як здається, були дуже сильно залежні від обсидіану, що був максимально пристосований для відтискної техніки отримання пластинчастих заготовок на відміну від не дуже якісного місцевого кременю. Такі традиції могли з'явитися лише у місцях, максимально наближених до джерел обсидіану. Давня прив'язаність до обсидіанової сировини змушувала мешканців стоянки Кобулеті транспортувати обсидіан з далеких родовищ, розташованих за 200 км від стоянки.

Автори даної статті припускають, що людинність культури Кобулеті могли прийти на територію Західної Грузії зі схилів Загросу та долини Дех Луран (Braidwood et al. 1983; Hole et al. 1969; Hole 1987).

ЛІТЕРАТУРА

Бадер, И. О. 1965. Варианты культуры Кавказа конца верхнего палеолита и мезолита. *Советская археология*, 4, с. 3-16.

Гогитидзе, С. 1978. *Неолитическая культура Юго-Восточного Причерноморья*. Тбилиси: АН ГССР.

Гогитидзе, С. 2008. *Археологические памятники каменного века в ущелье Кинтринши (Кобулетское раиненеолитическое поселение)*. Тбилиси: АН Грузии.

Залізняка, Л. Л., Товкайло, М. Т., Манько, В. О., Сорокун, А. А. 2013. Стоянки біля хутора Добрянка та проблема неолітизації Буго-Дніпровського межиріччя. *Кам'яна доба України*, 15, с. 194-257.

Манько, В. О., Чхатарашвілі, Г. Л. 2020. Західна Грузія як транзитна територія на шляху міграцій протонеолітичного населення у Східну Європу. *У цьому журналі*.

Braidwood, R. J., Braidwood, L. S., Howe, B., Reed, C. A., Watson, P. J. (eds.). 1983. *Prehistoric Archaeology Along the Zagros Flanks*. Chicago: Chicago University Press.

Hole, F., Flannary, K. V., Neely, J. A. 1969. *Prehistory and human ecology of Deh Luran Plain. An Early Village Sequence from Khuzistan, Iran*. Ann Arbor: University of Michigan.

Hole, F. 1987. Chronologies in the Iranian Neolithic. In: Aurenche, O. (ed.). *Chronologies in the Near East: relative chronologies and absolute chronology 16.000—4.000 BP: CNRS. International symposium, Lyon (France) 24—28 November 1986*. British Archaeological Reports, International Series, 379. Oxford, p. 353-379.

Korobkova, G. F. 1996. The Neolithic Chipped Stone Industries of the Southern Caucasus. In: Kozłowski, S. K., Gebel, H. G. K. (eds.). *Neolithic Chipped Stone Industries of the Fertile Crescent, Their Contemporaries in Adjacent Regions*. Berlin: Ex Oriente, p. 57-89.

REFERENCES

Bader, Y. O. 1965. Varyanti kulturi Kavkaza kontsa verkhneho paleolyta y mezolyta. *Sovetskaia arkheolohyia*, 4, s. 3-16.

Hohytydze, S. 1978. *Neolytycheskaia kultura Yuho-Vostochnoho Prychernomoria*. Tbylysy: AN GSSR.

Hohytydze, S. 2008. *Arkheolohycheskye pamiatnyky kamennoho veka v usheche Kyntrnshy (Kobuletskoe rayneneolitycheske poselenye)*. Tbylysy: AN Gruzya.

Zalizniak, L. L., Tovkailo, M. T., Manko, V. O., Sorokun, A. A. 2013. Stoianky bilia khutora Dobrianka ta problema neolityzatsii Buho-Dniprovskoho mezhyrichchia. *Kamiana doba Ukrainy*, 15, s. 194-257.

Manko, V. O., Chkhatarashvili, H. L. 2020. Zakhidna Gruziia yak tranzytna terytoriiia na shliakhu mihratsii protoneolitychnoho naselennia u Skhidnu Yevropu. *In this journal*.

Braidwood, R. J., Braidwood, L. S., Howe, B., Reed, C. A., Watson, P. J. (eds.). 1983. *Prehistoric Archaeology Along the Zagros Flanks*. Chicago: Chicago University Press.

Hole, F., Flannary, K. V., Neely, J. A. 1969. *Prehistory and human ecology of Deh Luran Plain. An Early Village Sequence from Khuzistan, Iran*. Ann Arbor: University of Michigan.

Hole, F. 1987. Chronologies in the Iranian Neolithic. In: Aurenche, O. (ed.). *Chronologies in the Near East: relative chronologies and absolute chronology 16.000—4.000 BP: CNRS. International symposium, Lyon (France) 24—28 November 1986*. British Archaeological Reports, International Series, 379. Oxford, p. 353-379.

Korobkova, G. F. 1996. The Neolithic Chipped Stone Industries of the Southern Caucasus. In: Kozłowski, S. K.,

Gebel, H. G. K. (eds.). *Neolithic Chipped Stone Industries of the Fertile Crescent, Their Contemporaries in Adjacent Regions*. Berlin: Ex Oriente, p. 57-89.

V. O. Manko, G. L. Chkhatarashvili

THE LITHIC INDUSTRY FROM THE SITE OF KOBULETI

The Kobuleti site is located on the territory of the Kobuleti village in Adjara (Georgia). The site was discovered on the cape of the left bank of the Kintrishi River. The cape formed by two ravines occupied the area ca. 50 × 50 m, towering 16—25 m above the river level. The site height above the sea level is 60 m. The cape is composed of basalt rocks, only its upper part is associated with sediments of a pack of paleosoils.

Geographically the site is connected with the Colchis Plain which occupies the part of coastal territory. The Kintrishi River flows along the southern part of the plain at the very border with the foothills. Currently the Colchis Plain is associated with a subtropical climate zone but this does not mean that the climate was the same at the beginning of the Holocene when the site was abandoned. At the beginning of the Holocene the territory of Western Georgia had a rather temperate climate where coniferous species of trees including fir, spruce, and pine were widespread.

The inhabitants of the site, therefore, chose a strategically important place for settlement, only 20 km from the sea coast, on the banks of the river flowing into the Black Sea, on the border of two landscape zones of the plain and foothills.

In total, 1529 artifacts have been found, including 911 made of flint and 618 made of obsidian.

The technique of blanks removal is focused on obtaining blades and microblades by manual pressing method. Findings of round tablets are also associated with the same cores, with the negatives of removing flakes to correct the working platform.

In general, we can say that flint knapping occurred mainly outside the site. This is evidenced by the ratio of blades and flakes. There are almost three times more blades than flakes. This circumstance suggests that the site was visited sporadically, that the base camp of visitors was situated in a different place.

The complex has 257 tools. The most numerous are retouching blades, bladelets, and microblades and their segments. Mostly, such products have a small semiflat retouch along the edges, but there are also products

with alternative retouching. There are blades with notches. Marked products with single wide notches and products with 2—3 edge notches.

Burins also are represented in a large series. Burins show a great typological diversity. There are burins on truncated faceted blades, including bilateral burins. There are many angle burins on broken blades. Often, such blades are double. There is a symmetrical dihedral burin. All of the listed burins are made on blades. All transverse and dihedral angle burins are made on flakes. There is one combined tool: burin on truncated faceted blade — the endscraper.

Scrapers are very few in comparison with burins. All of them are made on flakes, they are the endscrapers. There is a series of chisels on massive segments of blades and on flakes. Probably, some retouched flakes were used as scrapers and chisels.

Truncated faceted blades are found, including oblique truncated faceted blades and oblique truncated faceted blade with a negative of microburins spall. A fairly representative complex associated with hunting weapons. This is a series of bladelets and microblades with abrupt retouch.

In general, the typology of the assemblage indicates that the site was used as temporary hunting camp where a minimal number of production activities were carried out.

Keywords: Kobuleti industry, pressing technique, backed bladelets, Early Holocene, Boreal.

Одержано 9.04.2020

МАНЬКО Валерій Олександрович, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник. Інститут археології НАН України, пр. Героїв Сталінграда, 12, Київ, 04210, Україна.

MANKO Valery O., PhD, Senior Researcher, the Institute of Archaeology of the National Academy of Sciences of Ukraine, Prospekt Heroiv Stalinhrada, 12, Kyiv, 04210, Ukraine.

ORCID: 0000-0002-2990-7234, e-mail: Valery_Manko@yahoo.com.

ЧХАТАРАШВИЛИ Гурам, кандидат історичних наук, науковий співробітник, Музей Аджарії — Батумський археологічний музей, вул. Чавчавадзе, 77, Батумі, 6010, Грузія.

CHKHATARASHVILI Guram L., PhD, Researcher, Ajara Museum — Batumi Archaeological Museum, Chavchavadze, 77, Batumi, 6010, Georgia.

ORCID: 0000-0002-0568-9797, e-mail: gurami.chxa87@yahoo.com.